

Univerzální základní služby: jak snížit ceny základních potřeb i emise zároveň

Article by Anna Coote, Sebastian Mang
February 13, 2024

Evropa nutně potřebuje zastavit klimatický rozvrat a zároveň pomoci domácnostem s narůstajícími náklady na život. Oba problémy může vyřešit stejný přístup: posílení veřejných služeb zajišťujících základní potřeby všech.

Evropská Zelená dohoda je společnou odpovědí států Evropské unie na otázku, jak ochránit klima před rozvratem emisemi skleníkových plynů. Přestože byla v roce 2019 ohlášena s opravdu velkou slávou, v mnoha ohledech trpí zásadními nedostatky. Nesnižuje emise dost rychle, nebere dostatečně v potaz energetické a materiálové náklady stále rostoucí spotřeby ani rozsah veřejných investic, které by byly ke splnění klimatických závazků potřeba. A co víc, chybí jí také silná sociální dimenze.

Současná klimatická politika spoléhá jen na regulace a na zatížení znečišťování vyššími cenami, ale nesnaží se své politiky doplnit o klíčové investice tak, aby byla úsporná a zelená řešení dostupná všem. Tím se ovšem stává sociálně regresivní. Tento efekt je pak dále prohlubován rostoucími náklady na život i zvyšujícími se úrokovými sazbami, kvůli nimž se prodražují také možná řešení těchto krizí — například skrze investice do obnovitelných zdrojů nebo navyšování kvality a dostupnosti veřejné dopravy.

Levice by v této situaci měla přehodnotit svou politiku. Je namístě, aby se zaměřila právě na rozvoj sociální dimenze a prosazovala řešení, která budou zlepšovat každodenní život voličů. Posílení veřejných služeb povede k tomu, že se základní životní potřeby stanou dostupnější.

Ekologické regulace jsou jistě důležité. Sociálně spravedlivá klimatická politika ale musí stát na chytrých veřejných investicích. Je proto nejvyšší čas, aby levice jasně odmítla překonanou ideologii „rozpočtové odpovědnosti“. Právě ta totiž vládám svazuje ruce a brání jim aktivně investovat, usměrňovat trhy a zajišťovat udržitelné veřejné služby — brání tedy právě těm opatřením, která jsou pro urychlení transformace směrem k udržitelnosti nezbytná.

Dostupnost základních služeb pro všechny má potenciál řešit jak nerovnost, tak klimatickou krizi. Jde o politický program zaměřený přímo na zajištění základních potřeb v mezích ekologických možností. Záchrany klimatu totiž nelze dosáhnout individuálně, ale jedině kolektivní akcí: robustnější nabídkou veřejných služeb, veřejnými investicemi a regulacemi ve veřejném zájmu.

Ostatně i vědci v Mezivládním panelu pro změny klimatu při OSN potvrzují, že existuje „vysoká míra shody“ na tom, že „sociální rozvoj zacílený přímo na základní potřeby všech s sebou automaticky přinese méně uhlíkových emisí, narozdíl od zaměření na pouhý růst HDP“. Volají proto po změnách, které by v ekonomikách posílily „důraz na dostatek základních potřeb pro všechny, na solidaritu, ekonomiku péče a kolektivní zaopatřování základních služeb“.

A na tom, co jsou takové základy, které jako lidé potřebujeme, abychom mohli smysluplně žít, existuje široká shoda: potřebujeme domov, výživnou stravu a kvalitní vzdělání, záruku péče pro případ, že

se o sebe nemůžeme postarat sami, dostupné zdravotnictví, čistý vzduch a vodu, přístup k základnímu objemu energie pro domácnost a dopravu, přístup ke komunikaci — což dnes znamená především internet. A nakonec — protože bez toho není možné nic z předchozího — stabilní a udržitelné životní prostředí.

Tyto základní nezbytnosti platí v podstatě pro všechny, nyní i v budoucnu. To, jak si je zaopatřujeme, se může v různých zemích, kulturách i časových obdobích lišit a každá z oblastí základních potřeb se samozřejmě naplňuje jinak. Právě koncept univerzálních základních potřeb nám nicméně nabízí rámec pro přemýšlení o vhodných politických opatřeních a ekonomické praxi.

Potřeby jsou víc než preference

Ideu všeobecně dostupných základních služeb můžeme vnímat jako součást rozrůstajícího se portfolia nápadů, které usilují o překonání již přežitých předpisů ortodoxní ekonomie a nabízejí její udržitelnější alternativu.

Neoklasická ekonomie tvrdí, že základním zdrojem blahobytu je uspokojování individuálních preferencí. Jak ovšem upozorňuje expert na sociální politiku [Ian Gough](#), takový přístup přestává dávat jakýkoli logický, etický i praktický smysl v situaci ekologického stavu nouze, kdy „nutnost respektovat limity ekosystémů honbu za neomezenými tužbami znemožňuje“. Je na čase přijmout „nový hodnotový rámec, který se zaměří na zajišťování dostatku“. Lze jej definovat jako „prostor nad hranicí nouze, ale pod hranicí nadbytku“.

Základní potřeby jsou — na rozdíl od individuálních preferencí — ze své podstaty uspokojitelné. Koncept univerzálních základních služeb je programem zaměřeným právě na potřeby v mezích dostatku — dost pro všechny, dnes i v budoucnu. Díky tomu má velký potenciál přispět k dosažení „bezpečného a spravedlivého prostoru pro lidstvo“, který leží v udržitelné míře spotřeby mezi sociální „podlahou“ a ekologickým „stropem“.

Praktickým výsledkem nemá být šedá spartánská existence, v níž mají všichni stejně, ale spíše ekonomika která dává všem — nejen těm dobře situovaným — stejnou příležitost žít kvalitní život. Cíl dostatku má tudíž blízko k vizi „luxusu pro všechny“, ke sdílené hojnosti. Budou-li opřené o kolektivní jednání, sdílené cíle a vzájemnou pomoc, mohou být univerzální základní služby právě tím, co umožní podílet se na bohatství společnosti všem — místo aby ho u sebe hromadila skupinka nejbohatších.

Veřejné služby jako základ spravedlivé ekologické transformace

Protože se dnešní klimatická politika prosazuje zejména ve formě tržních opatření, dopadá neúměrně na nízkopříjmové domácnosti. Analýzy uhlíkové nerovnosti z dílny [Oxfamu](#) ukazují, k čemu to vede. Emise nižších a středních příjmových skupin v Evropě mezi lety 1990 a 2015 klesly. Emise nejbohatších vrstev přitom ovšem stoupaly.

*Protože se dnešní klimatická politika prosazuje
zejména ve formě tržních opatření, dopadá neúměrně
na nízkopříjmové domácnosti.*

Hrozí, že tento trend bude pokračovat. Rozšíření systému obchodování s emisními povolenkami na dopravu a vytápění domácností, které se má v nejbližších letech zavádět, bude mít mnohem větší

dopad na nižší a střední příjmové skupiny než na ty nejbohatší, kteří si nárůstu cen sotva všimnou, a budou tak ve výsledku spotřebovávat stejně, jako doposud. Navrhovaný Sociální klimatický fond, který má tyto dopady pomoci zmírnit, bude příliš nevýznamný na to, aby problém zásadně zmírnil.

Kolektivní opatření zacílená na naplňování lidských potřeb — a zejména univerzální základní služby — mohou tyto regresivní dopady kompenzovat. Narůstající ceny pohonných hmot budou mít na rozpočty domácností menší dopad, budou-li mít možnost využívat dostupnou veřejnou dopravu nebo sdílení aut. Podobně obecní a veřejné vlastnictví v bydlení může zajistit, že náklady na renovace nedopadnou na nízkopříjmové domácnosti, a dotace do zateplování skutečně pomohou domácnostem ohroženým energetickou chudobou.

Postoje a vzorce chování veřejnosti jsou pro dosahování ekologických cílů klíčové. Veřejné služby mohou posouvat hranice toho, co je v tomto směru možné, podporovat ve společnosti nové praktiky, odrazovat lidi od chování, které je ekologicky škodlivé, a pomáhat jim změnit neudržitelné modely provozu.

Dobré systémy veřejné dopravy tak mohou například pomoci snížit závislost na osobních automobilech. Nemocnice a školy mohou pomáhat změnit stravovací návyky i zemědělskou praxi tím, že budou využívat místní a udržitelně produkováné potraviny a snižovat — nebo zcela odstraňovat — ze svých jídelníčků maso.

Předškolní péče i školní vzdělávání mají zásadní vliv na výchovu budoucích generací. Univerzální základní služby tak mohou ve společnosti posilovat zkušenost solidarity a podporovat politiku, v níž je kolektivní jednání ústředním — a nikoli okrajovým — způsobem řešení problémů. Mohou tak ve společnosti vytvářet vhodné podmínky, které jsou potřebné pro spolupráci v zájmu zachování lidského života na Zemi.

Obnovit rovnováhu v ekonomice může jen redistribuce

Převládající přístup k řešení inflace se dnes v Evropské unii točí kolem zvyšování úrokových měr centrálními bankami. Výsledkem je, že pro domácnosti, společnosti i vlády je stále nákladnější investovat, což vede ke ztrátám pracovních míst, a lidé tak mají čím dál tím méně peněz. Vzhledem k tomu, že inflace je poháněna vysokými cenami energií a turbulencemi v mezinárodním obchodu, zvyšování úrokových sazeb nedělá pro vyřešení základních příčin inflace nic.

Výsledkem je zvrácená logika, v níž zvyšování úrokových sazeb zdražuje opatření, která by byla pro zmírnění závislosti na předražených fosilních palivech — a s ní i inflace — potřeba. Jde o investice do obnovitelných zdrojů, elektrifikaci dopravy nebo zateplování obytných budov.

Tento přístup tedy v důsledku ohrožuje také budoucí stabilitu cen, protože zpomaluje klíčové investice do obnovitelné energetiky, které by energii ve střednědobém výhledu zlevnily a chránily nás před budoucími výkyvy nestabilních cen fosilních paliv. Mnozí se dnes kvůli tomu dokonce v nebyvalé míře zbavují investic ve fondech zaměřených na obnovitelné zdroje, protože vysoké úrokové míry negativně dopadají na akcie obnovitelných firem.

Jak dokazuje ekonomka Isabella Weberová, dnešní inflace je poháněna nadměrnými zisky korporací, kterým se podařilo „přesunout na spotřebitele náklady narůstajících cen tak, aby ochránily, nebo dokonce navýšily svoje marže“. Zvýšené zisky korporací, které využily stoupající ceny importované energie k oškubání spotřebitelů, tak za poslední dva roky tvoří téměř polovinu celkové inflace v Evropě.

Dokonce i prominentní mainstreamový ekonom [Paul Krugman](#) tak dnes souhlasí s tím, že inflace je v podstatě přerozdělováním zdola nahoru, a [Mezinárodní měnový fond](#) varuje, že budoucí inflace bude záviset na tom, nakolik se korporacím podaří znovu odsát i stoupající mzdy.

Namísto dalšího ztěžování života lidem i zdražování potřebných investic do transformace zvyšováním úrokových sazeb bychom měli zdanit nadměrné zisky a investovat do kolektivně sdíleného bohatství. Dekomodifikací a demokratizací klíčových sektorů, jako doprava, předškolní péče nebo bydlení mohou vlády snížit náklady na život tím, že zkrátka umenší jejich ceny.

Rozšíření nabídky univerzálních základních služeb by tak v ekonomice mohlo obnovit rovnováhu tím, že podpoří nižší a střední příjmové skupiny, a naopak omezí nadměrnou spotřebu. Služby, které lidem zajišťují základní potřeby přímo, totiž fungují jako pomyslný nepřímý příjem — „sociální mzda“. Analýza britského [Institutu pro fiskální studia](#) ukazuje, jak celá řada takových služeb významně přerozděluje zdroje od vyšších k nižším příjmovým skupinám již dnes.

Je jedno, že dekarbonizace může nakonec nižším příjmovým skupinám pomoci — nepomůžeme-li jim hned, výsledkem bude sociální katastrofa.

Kolektivním naplňováním potřeb skrze veřejné služby tak koncept univerzálních základních služeb rozšiřuje oblast spotřeby, která je sdílená, a tím i ekologicky efektivnější. Tam, kde jsou zajišťovány přímo veřejnými institucemi či nestátními organizacemi s podporou vlád, pak takové služby přestávají být zbožím a stávají se veřejným statkem. To umožňuje nést za ně sdílenou zodpovědnost a podrobovat je demokratické kontrole. Mohou tak být také zpřístupněny skutečně všem — a pomáhat překonávat sociální problémy, které vznikají z nenaplněných potřeb.

Mezinárodní [srovnání](#) různých modelů naplňování lidských potřeb rozličnými společnostmi po celém světě tak v roce 2021 dospělo k jasnému závěru, že „veřejné služby vedou k vyšší míře naplňování potřeb s menší spotřebou energie“. Například zdravotnictví v USA, kde je celý systém privatizován a podřízen trhu, tak má třikrát vyšší uhlíkovou stopu na hlavu, než v řadě Evropských zemí, kde je částečně nebo zcela pod veřejnou kontrolou.

Klimatickému kolapsu mohou zabránit jen rychlá a účinná opatření. Necháme-li ale jejich náklady nést všechny příjmové skupiny bez rozdílu, ty nejhudší rychle přijdou o přijatelný životní standard. Je jedno, že dekarbonizace může nakonec nižším příjmovým skupinám pomoci — nepomůžeme-li jim hned, výsledkem bude sociální katastrofa. Záchrana klimatu tak vyžaduje víc než jen snižování emisí. Snížit je zároveň třeba nerovnosti v příjmech a bohatství, a zajistit všem lidem možnost naplňovat jejich základní potřeby.

Zodpovědné není šetřit, ale investovat do budoucnosti

Chtějí-li evropské vlády lidem univerzální základní služby zajistit, budou muset začít do veřejných statků a služeb více investovat. Výborným příkladem univerzální základní služby v praxi může být německá devítieurová měsíční jízdenka na veřejnou dopravu z roku 2022. Byla neuvěřitelně populární — jízdenek se prodalo dvaapadesát milionů.

Roky nedostatečných investic do německé železniční sítě ovšem vedly k tomu, že kvalita služeb v zemi v posledních letech klesala. Podobné zvýhodněné tarify — mezi něž patří také rakouský KlimaTicket —

by měly být zavedeny v každé evropské zemi. Měly by je ale doprovázet také investice do kvality služeb. To bude samozřejmě stát hodně peněz. Nečinnost — nebo odkládání — se ale prodraží mnohem víc.

Výrazně vyšší než přechod od individuální dopravy k dopravě veřejné by byly náklady na přesun od spalovacích motorů k elektromobilům. Výpočty z dílny New Economics Foundation (NEF) zase ukazují, že „kvalitní a všeobecně dostupná předškolní péče poskytovaná bezplatně by pravděpodobně byla tou vůbec nejnávratnější investicí, jakou může jakákoli vláda udělat“. NEF argumentuje, že návratnost předškolní péče je tak vysoká a spolehlivá, že investice do ní se vyplatí i za cenu zadlužení.

Chtějí-li evropské vlády lidem univerzální základní služby zajistit, budou muset začít do veřejných statků a služeb více investovat.

Jinak řečeno, o veřejných financích potřebujeme začít uvažovat novým způsobem. Evropská unie by se měla zříct zastaralých pravidel pro takzvanou „rozpočtovou odpovědnost“ a uvědomit si, že odpovědné je především investovat do budoucnosti tak, abychom v ní nepodlehli následkům neřešených problémů. Jiná nedávná analýza NEF ukazuje, že jen čtyři členské země Evropské unie jsou při dnes platných omezeních veřejných výdajů schopné financovat investice, jež jsou nezbytné pro transformaci jejich ekonomik tak, aby splnily cíle ochrany klimatu dané v Pařížské dohodě.

Podle analýzy Evropské konfederace odborových svazů bude muset čtrnáct relativně více zadlužených členských států EU letos naopak udělat rozpočtové škrty v celkové výši minimálně 45 miliard EUR, pokud vstoupí v platnost navrhovaná nařízení Evropské komise. Jakákoli omezení ekologických a sociálních veřejných investic budou přitom v dnešní situaci extrémně kontraproduktivní — budou znamenat zmeškané příležitosti vydělat na včasné transformaci a naopak jistotu astronomických budoucích nákladů pro veřejné rozpočty vlivem klimatických katastrof, kterým dnes jde ještě zabránit. Namísto arbitrárních mezí pro veřejné výdaje bychom měli podpořit chytré investice do transformace průmyslu a lepší a ekologičtější veřejné infrastruktury.

Veřejné investice do univerzálních základních služeb přitom může vhodně doplnit opatření cílené na snížení majetkových nerovností. Luxusní spotřeba — druhé bydlení, časté létání, exotické dovolené — má disproporční podíl na škodlivých emisích i vyčerpání zdrojů. Součástí řešení tak mohou být majetkové daně. Nedávná studie skupiny Zelených a Evropské svobodné aliance v Evropském parlamentu ukazuje, že majetková daň by mohla členských státům EU ročně vynést 213 miliard eur. Emise z dopravy by podobně mohla snížit daň z častého létání, která by progresivně stoupala od každé letenky nad první zpáteční.

Bez spravedlnosti lidé transformaci nepodpoří

Tím, že pomáhají pokrýt základní potřeby všem, mohou univerzální základní služby přispět k odstranění nejen chudoby, ale i utrpení způsobovaného nejistotou. Zkušenost chudoby a nejistoty dnes zanechává lidi napospas beznaději, což paradoxně vede také k odporu vůči ekologickým politikám, které jsou často nazírány jen jako další forma nespravedlivých škrťů a daní.

Investice do rozšířených a zkvalitněných veřejných služeb zajišťujících základní životní potřeby by měly jít přímo k jádru této úzkosti. Umožnily by lidem cítit větší uspokojení v jejich každodenním životě, a v návaznosti na to také větší důvěru v lokální i státní vlády. Univerzální služby by tak mohly pomoci

otočit spirálu chudoby, nedůvěry a odporu v cyklus spokojenosti, důvěry a podpory.

Bez této podpory je nepravděpodobné, že se demokratickým vládám bude dařit prosazovat opatření nutná k odvrácení ekologického kolapsu. Jak poznamenává britský vládní výbor pro změny klimatu, „více než kdykoli dříve bude muset budoucí snižování emisí počítat s přímou participací občanů na rozhodování o tom, jak se jej bude dosahovat. Spravedlnost je základním předpokladem veřejné podpory a musí být zakotvená v samotných základech veřejných politik. Jen transformace která bude vnímána jako spravedlivá, a v níž se lidem, místům a komunitám dostane podpory, kterou potřebují, může být úspěšná“.

Evropa dnes čelí zásadní výzvě proměnit svou politickou ekonomii tak, aby odpovídala výzvě budoucích desetiletí. Univerzální základní služby nejsou samospásným řešením, jejich role ale může být bez nadsázky nezanedbatelná. Všeobecně dostupné služby totiž nabízejí cestu k jistotě a prosperitě, která může zlepšit kvalitu života všech — nejen námezdně pracujících. Pro dobrý život v planetárních mezích jsou tak opatřením nepostradatelným.

Anna Coote is principal fellow at the New Economics Foundation. A leading analyst, writer and advocate in the field of social policy, she has written widely on social justice, sustainable development, working time, public health policy, public involvement and democratic dialogue, and gender and equality.

Sebastian Mang is a senior policy officer at the New Economics Foundation working on European economic policy.

Published February 13, 2024

Article in Czech

Translation available in English

Published in the *Green European Journal*

Downloaded from <https://www.greeneuropeanjournal.eu/univerzalni-zakladni-sluzby-jak-snizit-ceny-zakladnich-potreb-i-emise-zaroven/>

The Green European Journal offers analysis on current affairs, political ecology and the struggle for an alternative Europe. In print and online, the journal works to create an inclusive, multilingual and independent media space.

Sign up to the newsletter to receive our monthly Editor's Picks.